

Noten

1. H. Havard, *La Hollande Pittoresque, voyage aux Villes Mortes du Zuiderzee*, Paris 1874, 73. later verschijnt een Hollandse vertaling: H. Havard, *Verleden en Heden: Een togt langs de kusten van de Zuiderzee*, Haarlem s. a. , 76; 'De schilderijen die zich op het stadhuis bevinden zijn niet van buitengewoon groote waarde (. ..) :ene tamelijk zonderlinge schilderij van één der eerste Hollandsche meesters, dat in uitvoering liet kwaad is, doch waarvan het bloedig onderwerp meer dan onaangenaam aandoet.
2. Cat. Hoorn, Westfries Museum, *Schilderijen*, ed.J. C. Kerkmeijer, Hoorn 1942 (2de druk), 15, inv. nr. A37, waar het gerechtigheidsstuk wordt beschreven als een drieslagluik van een onbekend schilder die uit de Hollandse school van c. 1500 zou stammen.
3. Voor een opsomming van de literatuur over dit onderwerp zie: Cat. Tent. *Voorbeeldige rechtspraak: drie gerechtigheidsstukken van de Alkmaarse schilder Nicolaes Jacobsz van der Heck*, eds. A. Fris,). G. Lamoreeen C. Salomons, Alkmaar 1981.
- 4 Voor de gerechtigheidsstukken van Rogier van der Weyden, zie: H. van de Waal, *Drie eeuwen vaderlandsche geschied-uitbeelding 1500-1800: een iconologische studie*, 2 vols. , 's-Gravenhage 1952, vol. 1,261-266. E. Panofsky, *Earlr Netherlandish Painting*, 2 vols., New York (...) 1971, vol. 1,264-265. De belangrijkste pogingen tot reconstructie van de schilderijen van Rogier van der Weyden werden ondernomen door G. van Gelder, 'Enige kanttekeningen bij de gerechtigheidsstaferelen van Rogier van der Weyden'. Overdruk uit *Rogier van der Werden en zijn tijd*, Internationaal Colloquium 11-12 juni 1964, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten, Brussel 1974, 1-20, en A. M. Cetto, *Der Berner Traian- und Herkinbald-Teppich*, Bern 1966.
- 5 A. M. Cetto, o.c., 10-13, heeft de teksten, zoals Don Calveto ze heeft overgeleverd, overgenomen.
- 6 Zie bijv. M. E. Houtzager, e.a., *Röntgenonderzoek van de oude schilderijen in het Centraal museum te Utrecht*, Utrecht 1967,32, afb. VIII en de Tent. Cat. Braunschweig, Herzog Anton Ulrich-Museum, *Gemälde im Licht der Naturwissenschaft*, ed. K. Nicolaus, Braunschweig 1978,111.
- 7 *Ibidem*, K. Nicolaus merkt nog op dat wanneer er witte gangen zichtbaar zijn op de röntgenfoto en er geen schaafsporen op de achterkant te vinden zijn, het paneel waarschijnlijk een vervalsing is waarbij de vervalser oud hout met wormgangen heeft gebruikt. De procedure is dan dezelfde als bij Wabens ingreep.
- 8 J. A. Snellebrand, *Geschiedenis der kerkhervorming te Hoorn*, Hoorn 1866. *Westfrisia Theodori Vel ii Medici Hornani*, Hoorn 1617,178-179.
- 9 D. Velius, *Chroniick van Hoorn (...)*, Hoorn 1648, 318. G. A. Hoorn, *Inventaris der oud- rechterlijke en weeskamer archieven*, 'Schoutsrol', inv. nr. 4480, waaruit blijkt dat er in het jaar 1617 tussen 27 januari en 20 februari één persoon wordt beboet voor het houden van een 'grote vergadering van paeps gesinden', waarna bijna 2 jaar later, op 7 november 1618 pas weer een proces voorkomt waarin iemand eenzelfde vergadering heeft gehouden. Het daaropvolgende jaar 1619 wordt gekenmerkt door steeds weer terugkerende processen van mensen die aan deze vergadering hebben deelgenomen. Daarnaast worden er op 27 juli en 31 juli wederom mensen gepakt voor het houden van roomse vergaderingen, terwijl op 6 september voor de eerste keer een organisator van een remonstrantse vergadering wordt beboet.
- 10 Eenzelfde soort beschadigingen zijn ontdekt op het paneel in de Grote Kerk van Alkmaar van de hand van de Meester van Alkmaar 'De zeven werken van Barmhartigheid' (1504), waar het wel bijna zeker is dat dit tijdens de beeldenstorm gebeurd moet zijn. C. de Bruyn Kops, 'De zeven werken van Barmhartigheid van de Meester van Alkmaar', Bulletin van het Rijksmuseum 23 (1975), 203-226.
- 11 Op een gerechtigheidsstuk van N. van der Heck 'De justitie van graaf Willem de Goede (1618)' uit het Alkmaarse stadhuis valt eveneens een verandering te constateren welke misschien na de overname van Maurits troepen van de stad Alkmaar is aangebracht. Hier werd het absolutie-gebaar, het opheffen van twee vingers, in een belerend gebaar, het opheffen van één vinger veranderd, zie Tent. Cat. Alkmaar, o.c. (n. 3),28.
- 12 Voorvoorbeelden A. M. Cetto, o.c. (n. 4).
- 13 A. Houbraken, *De groote Schouburgh der Nederlantsche Komtschilders en schilderessen (...)* , 3 vols., Amsterdam 1718-

1721, vol. II, 11; C. Hofstede De Groot, *Quellenstudien zur Holländischen Kunstgeschichte: Arnold Houbraken und seine 'Groote Schouburgh'* (...), Den Haag 1893, 93, voegt er aan toe dat zowel in 1715 als in 1733 op veilingen doeken van Wabens hand werden geveild en in 1891 bij de verkoop van de verzameling Merlo te Keulen eveneens een doek waarvan het onderwerp onbekend is, werd verkocht. Voor een recenter overzicht van literatuur over Waben: u. Thieme & F. Becker, *Allgemeines Lexikon der Bildende Kunstler*, 37 vols., Leipzig 1908-1950, s. v. 'Wa- ben'; B.J.A. Renckens weet nog te melden dat burgemeester D. van Foreest overleden in 1718, een 'stuk met bierdragers' bezat. Ook dit schilderij is verdwenen: B. A. Renckens 'Hoorne schilderij in vroeger eeuwen' *Noordholland 2* (1957), 6.

14 Cat. Hoorn, Westfries Museum, o.c. (n. 2), cat. nrs. A 86, A 87, A 88, A 125, A 133, A 146 zijn allen portretten van zijn hand of aan hem toegeschreven.

15 A. Alciatus, *Emblemata* (...), Lugduni 1580, 169.

16 Voor de literatuur en verdere voorbeelden van afbeeldingen van het Cambyses-verhaal en de toepassing ervan in juridische handboeken, G. Lamorée 'Het Oordeel van Cambyses' Tent. Cat. Alkmaar, o.c. (n. 3), 35-42. Over het thema van Zaleukos als gerechtigheidsstuk is geen monografie verschenen. Het verhaal komt uit Valerius Maximus VI, 5; 3. Zie ook *Pauly's Real-Encyclopädie der Altertumswissenschaften*, Neue Bearbeitung, vol. 1-, Stuttgart 1894-, s. v. 'Zaleukos'. Verdere informatie over gerechtigheidsstukken met het thema: U. Lederle-Grieger, *Gerechtigkeitsdarstellungen in deutschen und niederländischen Rathhäusern*, (diss. Heidelberg), Philippsburg 1937, 48-50; S. Helliesen, 'Thronus Justitiae: A series of Pictures of Justice by Joachim Wtewael' *Oud- Holland 91* (1977), 253; in de Tent. Cat. Amsterdam Rijksmuseum, *God en de goden: Verhalen uit de bijbelse en klassieke oudheid door Rembrandt en zijn tijdgenoten*, ed. A. Blankert (etc.), l' Amsterdam 1981, 228, cat. nr. 63 wordt een 17de-eeuws voorbeeld van Jan de Braij (1676) besproken. Een opsomming van de afbeeldingen geeft A. Pigler, *Rarockthemen: Eine Auswahl von Verzeichnissen zur Ikonographie des 17. und 18. Jahrhunderts*, 2 vols., Boedapest 1956, K vol. II, s. v. 'Zaleukos, Gesetzgeber von Lokris, übernimmt die Half te der Strafe seines wegen s, Gewalttatigkeit zur Blendung verurteilten 2: Sohnes'. Het verhaal komt o.a. voor bij D. V. ic Coornhert, *Zedekunst dat is Wellevenskunste j*, (...),ed. B. Becker, Leiden 1942 (ed. princ. UI 1585), 199-200, waar het verhaal door Coornhert als blijk van wijsheid wordt gezien. Het wordt als toneelstuk bewerkt in I. Duym, *Een Spiegelboeck inhoudende ses Spiegels, waer in veel deugden claer aen te mercken zijn* (...), Leyden 1600; ter verklaring van 'de Spiegel der Rechtvoordering, Ghenomen uyt Valerio Maximo, ende andere Schrijvers (...)' krijgt het als motto mee: 'Die 't Recht naer Recht wil onderhouden, 23 Behoort van Seleuco te lesen, Hy leert u ghelt enjonst te schouwen, ti Die 't Recht wel dient is weirt ghepresen.' 1'.

17 Over Jacob Cornelisz. bestaat alleen oude 24 literatuur waarvan K. Steinbart, *Die Tafelgemalde des Jakob Cornelisz. van Amsterdam. Versuch einer kritischen Riographie und Reitrag zur holländischen Malerei im ersten Drittel des 16. jahrhunderts*, Strassburg 1922 de uitgebreidste is. Van dezelfde auteur is ook *Das Holzschnittwerk des Jakob Cornelisz von Amsterdam*, Burg. 25 b. Magdeburg 1937 en de aanvullingen op het eerst genoemde boek *Nachlese im Werk des Jakob Cornelisz*, Marburg a.d. L. 1929 (Sonderdruck aus 'Marburgerjahrbuch Kunstwissenschaft' V). 26

18 D. Velius, o.c. (n. 9), 122.

19 A. Lichtwark, *Der Ornamentstich der deutschen Frührenaissance*, Berlin 1888, 159. j;

20 F. W. H. Hollstein, *Dutch and Flemish Etchings, Engravings, and Woodcuts ca. 1450-1700*, k vol. 1 Amsterdam 1949-, vol. V nr. 81 'The presentation in the Temple' 1513; K. Steinbart f 1937, o.c. (n. 42), 64, cat. nr. 33 'Die Weissagung Simeons'.

21 Ibid. , vol. V, nr. 90. 'Ornamental frame of C 1513 for a set of 7 blocks belonging to the preceding set of life of the Virgin'; Ibid., 63, cat. nr. 32. Rahmung von 1513 für eine Folge der sieben Schmerzen Maria.

22 *Nederlandsche Ribliographie van 1500 tot 1540*, W. Nijhoff&M. E. Kronenberg (eds.), 3 vols., 's-Gravenhage 1923-1961, vol. I, 360- 362, nr. 997-12 februari 1500; nr. 998-25 april 1509; nr. 1000-10 maart 1522. vol. II, 426-428, nr. 3086-25 oktober 1505; nr. 3087-16 november 1512; nr. 3088-29 januari 1516; nr. 3090-10 maart 1533. vol. III, Inleiding, 77, nr. 0554-25 oktober 1507, waarvan de bibliografie-samenstelster veronderstelt dat het door een drukfout een onjuist jaartal is en dat het boekje uitgave van 1505 moet zijn; nr. 0557-1525; nr. 0558-1532 dat waarschijnlijk 1522 moet zijn. vol. III, 1ste stuk, 28, nr. 4235-30juni 1501 wat eveneens waarschijnlijk onjuist gedateerd is. vol. III, 3de stuk, 308, somt de samenstelster alle verschenen drukken op. Voor een bibliografie van uitgaven van Thielman Kerver: A. Kolb, *Bibliographie desJranzosische*

Buches im 16. Jahrhundert: Druk- Illustration-Einband-Papierge- schichte, Wiesbaden 1966, 70, 76, 79, 82, 85, 280, 338, 343, 347 en de aanvullingen daarop: idem, *Bibliographie des Französischen Buches im 16. Jahrhundert (..): Neuerscheinungen 1965-1970 und Nachträge aus früheren Jahren*, Wiesbaden 1971, 7, 9, 28, 71. In *Le livre Français des origines à la fin de second empire*, ed. H. Martin (etc.), Parijs/Brussel 1924, 47, wordt gewezen op de Italiaanse invloed. De Amsterdamse Universiteitsbibliotheek bezit een flink aantal exemplaren: C. P. Burger jr ., *De incunabelen en de Nederlandsche uitgaven tot 1540 in de bibliotheek der Universiteit van Amsterdam*, 1 vols., Den Haag 1919, vol. II, 99.

23 Een restauratierapport aanwezig op het archief geeft inzicht over de loop van de restauratie. G. A. Hoorn, archief van het Westfries Museum, inv. nr. 168.

24 Voor het vijfstuk dat Isaac Swanenburgh zou schilderen: H. van de Waal, o.c. (n. 4), vol. 1, 267. Zie voor het Susanna verhaal als gerechtigheidsstuk *Lexikon der christlichen Ikonographie*, E. Kirschbaum (ed.), 8 vols., Rome 1968- 1976, s. v. 'Gerechtigkeitsbilder' en S. Hel- liesen, o.c. (n. 54), 232-266.

25 A. M. Hind, o.c. (n. 83), 677. Ook het in moralistisch opzicht zelfde thema van Bathseba in bad komt vaak voor als illustratie bij die psalmen: E. Kunoth-Leifels, *Ober die Darstellung der Bathseba im Bade*, Essen 1962.

26 F. W. H. Hollstein, *Dutch and Flemish*, o.c. (n. 45), vol. V, nr. 34 'Christ before Caiphas' 1521; K. Steinbart, o.c. (n. 42), 98, cat. nr. 87. Jacob Cornelisz. van Oostanen heeft overigens ook het Susanna in het badverhaal getekend als ontwerp voor een glasruitje, maar aangezien er geen enkel verband met de Hoornse voorstelling te leggen valt, zal de anonieme schilder dit wel niet gekend hebben. K. Steinbart, 'Nachlese im Werk des Jacob Cornelisz', *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* 5 (1929), 18.